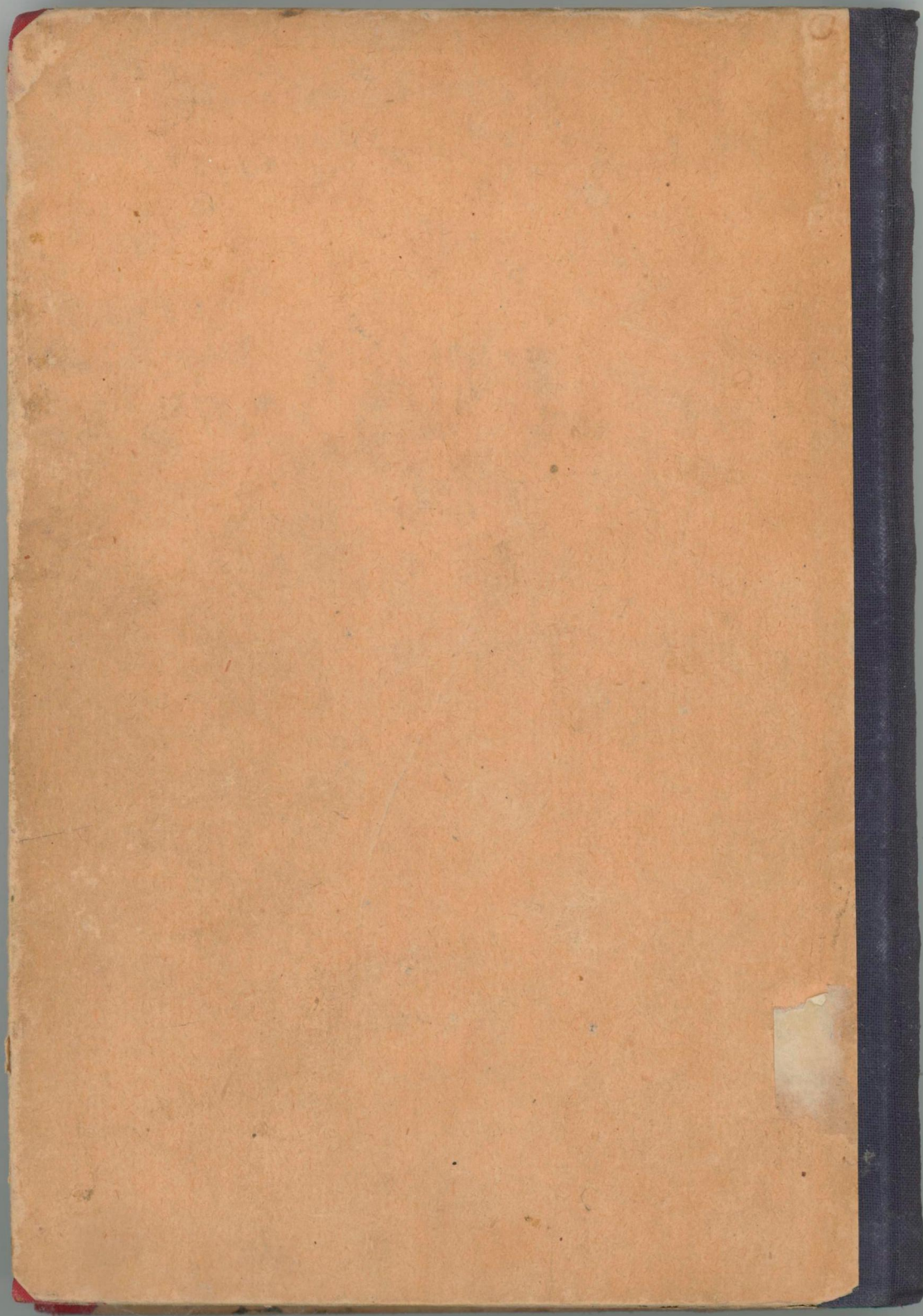

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКИХ
КЛАСИКІВ

Я. ЩОГОЛІВ

ТВОРИ
— а м

2

АНТИКВАРНА БИБЛИОТЕКА

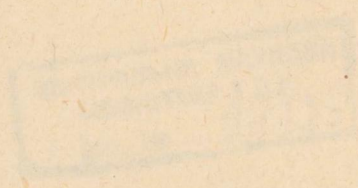
В. П. ПЕТРОВ

АНТИКВАРНА БИБЛИОТЕКА

ТОМ II

В. П. ПЕТРОВ
ГОСУДАРСТВЕННАЯ БИБЛИОТЕКА
САНКТ-ПЕТЕРБУРГ

АНТИКВАРНА БИБЛИОТЕКА

ПРАЦІ ІНСТИТУТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЯКІВ ЦОГОДІВ

ТВОРИ

ТОМ II

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ

1930

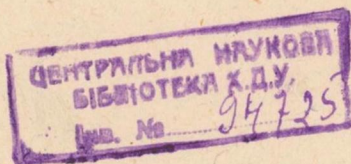
Щ-920-Т.ІІ.с.

ЯКІВ ЩОГОЛІВ

59

ПРОРОБЛЕНО

СЛОБОЖАНЩИНА

17

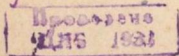
ЕНС
ЦНБ 1943

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ

1930

58

98

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Квартковому репертуарі“ та інш. положниках Української Книжкової Палати

ДРУКУЄТЬСЯ ЗА ПОСТАНОВОЮ
ПРЕЗИДІЇ ІНСТИТУТУ 7/V 1929 р.

Вчений секретар І. Дйзеншток

Перша друкарня Державного
::: Видавництва України :::
ім. Г. І. Петровського, Харків.
Укрголовліт № 4070. 6:Х 1929.
Замовлення № 477. Тираж 5.000.
А₅ — 10³/₄ арк.

Течение скончах, веру
соблюдох...

2 Посл. ап. Павла к Тим. гл IV, ст 7

По выходе в свет моей книги «Ворскло» я читал и слышал замечания за употребление слов, иным непонятных и потому кажущихся им как бы вымышленными; слышал и вопросы, почему книга озаглавлена словом «Ворскло»?

Издавая теперь «Слобожанщину», я, в предупреждение недоразумений, должен сказать, что во всех моих стихотворениях я не позволил себе ни одного выдуманного мною слова, не столько потому, чтобы не чувствовал недостатка и часто большого недостатка в них, сколько по убеждению в своей неподготовленности и в отсутствии способности создавать слова, равно как и за отысканием нужного мне слова, в особенности для рифмы, часто убогой, избегал обращаться к лексиконам других родственных народностей. Моими наставниками в языке были смежные порубежья Полтавской и Харьковской губерний. Чистый, ничем не испорченный язык этих местностей, при условиях, о которых скажу вслед за сим, удостоверяя меня, по возможности, в лирическом роде поэзии, которому я посвящал свои досуги, давал, понятно, лишь те средства, какие мог дать и какие были достаточны для придания и мыслям, и образам, и картинам надлежащего поэтического колорита, возможного в богато развитых языках.— Изредка я был в необходимости позаимствоваться словом из Правобережной Украины или из письменных источников, где признавал это нужным или уместным.— Я признавал также за собою право допускать словопроизводство от существующих корней, как, наприм.,

грало — всякого рода музикальний інструмент; *перебори* — лади на струнних інструментах і пр. Іногда я обобщал слова: напр., слову *сницер* (собственно *резчик*) дал значення — *ювелир* (в Келих), н ходя, что лучше придать существующему уже слову более широкое значення, нежели выдумывать новое слово, часто неудачное. — При знаомствѣ лишь с одним простонародным разговорным языком, некоторые слова показались бы нововведенными, как, напр., сербское *юнак*, так часто необходимое в лирике; между тем недостаток этого слова в малорусском лексиконе¹ чувствовался настолько, что оно давно уже встречается в народной поэзии, напр., в песнях о войнах Хмельницкого («Записки о Южной Руси» П. Кулиша. 1856 и 1857, т. I, ст. 271, т. II, ст. 253).

Касается меня еще следующее: некоторые критики, при разборѣ «Ворскло», делили мою небольшую литературную деятельность на периоды, или хотели приурочить к ранней порѣ жизни те стихотворения поздней поры, какие казались им лучшими или, по своему содержанию, более подходящими к молодости. Но из всего содержимого в книгах, как видно и из оглавлений к ним, только *десять* стихотворений написано в более ранней порѣ жизни; все же остальное — на ее склоне, с 1876 — 1895 г., за исключением отсюда 1878, 1879, 1880, 1890 и 1891 годов, в которые я, по превратностям судьбы, ничего не написал. Если же в раннем отрочестве было написано еще несколько пьесок, помещенных когда то в Харьковском «Молодики», то и по содержанию и по форме они настолько ничтожны, что их невозможно было и включить в мои сборники.

¹ За часів царату в умовах «тюрми народів», як називали царську Росію, заборонялося вважати українську мову за мову. Все, починаючи од борців і до культури, мусіли називати малоруським.

Отож українську мову мусів Щоголів називати малоруським діалектом. — Ред.

Что касается оглавления первой моей книги словом «Ворскло», то это было долгом памяти и благодарности поэтической реке, орошающей волшебные по своей красе местности,— родной реке, вспоившей и вскормившей мое детство, отрочество и юность и вдохнувшей в меня первые поэтические мечты.

Харьков

14 сентября 1897 г.

✱ БАГАТО МОЧІ І КРАСИ

Багато мочі і краси
Є в горах сумного Тіроля;
Таємні тропіків ліси
И пустинь незміряне роздолля.
Величні й моря береги,
Коли їх борви¹ не колишуть,
А гріє сонце й округи
Цитрини пахощами дишуть.
Але нащо далеко йти,
Щоб за кордонами знайти
Краси чужої нам природи,
Високі гори, чисті води,
Пустинь розпалений пісок
Й непевний пальми холодок,
Коли проміж крайниць² родини
Свої ми маємо краси
В чарній природі України:
І ті ж тропічні діси
З багатолистими древами,
І той же вітер над пісками,
І в нетрах вогкість і покій,
І спеку сонця в день палкий,
Понад безкрайніми степами.

¹ Борей, борвій — північний вітер.

² Країв — крайниць.

Затим і я відсіль не йду
За грані дальньої чужини,
Що й тут пісні мої знайду
Під небом пишної родини!

1885

НА ЧУЖИНІ

Осінь наближалась. Бліда й недвижима,
З неміччю у грудях, карими очима
Сумно ти дивилась на високі гори,
Ходники¹ чинару, лаври і сікомори.

В озирку² твоєму бачилось жадання
Жити і любити; але ізгасання
Всю тебе проймало — люблячу рослину,
І в крайницю іншу звало без упину.

Все перед тобою в'яло й умирало:
Сонцем не пригріте листя опадало;
Паростки манволій³ блякнули і жовкли,
В горах і долинах пісні позамовкли.

Мовила ти: «Схніть ви, і лаврове листя
І квітки манволій! літнього захистя
Вам уже не буде; я ж тію порою
З ліжка підіймуся й обновлюсь з весною!

Як зіцлющий вітер від долин подише,
Й хворі мої лоні⁴ міччю заколише,
Я вернуся знову з берегів чужини
Під далеке небо милої родини!..»

¹ Алеї.

² В погляді твоєму.

³ Магнолій.

⁴ Груди.

Повертало сонце на південні грані;
В горах полилися струмені весняні;
Все кругом кипіло, і очам здавалось,
Що й само каміння мочі набиралось.

Тільки ти, дитино, правди не вгадала:
На веснянім святі в'яла ти, та й в'яла;
І тоді, як корні лаврів і азалій
Крилися розцвітом кійлів¹ і конвалій,

Темрява нещадна запиналом ночі
Тихо покривала карі твої очі...
Ні на що докору в серці ти не мала,
Як душа безсмертна тіло покидала:

Тільки в тую пору все мені здавалось,
Що кудись далеко дуює ти рвалась
І сказати мала: «Нащо ж на чужині?
Дайте мені небо милої родини!»

1883

ЗИМНІЙ РАНОК

Я люблю веселий ранок
Холоднющої зими,
Як на двір, на стіни, ганок
І на шлях за ворітьми
Упаде із неба промінь,
Дим пов'ється з димарів,
На току підніме гомін
Згряя галок і граків.
Школярі свої гранжоли
З повіток подостають
І по вулиці, мов бджоли,
До сугорка загудуть.

¹ Степова лілія.

А в хоромині, як сонце,
Пишна, гожа і ясна,
Панна дивиться в віконце
Й жде, що осб-осб-осб вона
Тройка з милим пронесеться,
Присне сніг із-під копит,
Дзвоник піснею заллється
І замре коло воріт!
Але дзвоника не чути,
Тройка з поля не летить,—
Панні боязно і смутно...
А мороз—собі кипить,
Сніг ясним кришталем блище,
Лютий холод допіка;
Сонце вгору плине вище,
Та не гріє здалека...

НИВА

Бог мене в полі послав не з-за того,
Щоб не давала я миру нічого;
Щоб я під небом без вжитку чорніла,
Сили ховала, од вітру марніла.

Я б з тебе брати багато не стала:
Дай мені тільки гартовані рала;
Зріж лемешем мою сіру вершину,
Кинь по тій оранці зерна частину.

Зерно лежатиме тихо і смирно;
Я до пори догляжу його вірно,
Поки дощем мене хмара не вдаре,
Сонце зцілюще із неба прижаре.

Зерно коріння постеле в ту пору,
Кине стрункую стеблину угору,
Йди тоді килим зелений глядіти,
Щоб опісля уже більш не ходити,

Аж поки соком колосся налеться,
Повне вагою додолу погнеться,
Миттю поспіє і золотом чистим
Зачервоніє під сонцем огнистим.

Дай тоді швидше наклепані коси,
Жниво покірне клади у покоси;
Шкарб мій багатий вези у стодоли,
Щоб не вертати до мене ніколи.

Все з мене буде, що можна, узято;
Мало даси мені,— знімеш багато;
Що ж тоді матиму я дорогого?
Стерню пожовклу, що не варт нічого!

Серпень настане,— почну я марніти;
Ти перестанеш до мене ходити...
Слухай же: прийде мій час замирати,
Так посилкуйся одно пам'ятати:

Той чоловіком ніколи не буде,
Хто у талані покине й забуде
Те, що у добру годину любилось,
Але в глибоку могилу вклонилось!

ХОРТИЦЯ

Стугонить Дніпро по скелях,
Б'ється об пороги;
Все питає: «Де ж ви, діти?
Де, мої небоги?»

Стугонить Дніпро з порогів,
Лине до Хортиці;
Каже: «Байдо! де ж твій город,
Стяг і гаківниці?

Де та Січа, що, як море,
Силою кипіла;
Тая воля, що в роздоллі
Пеклом клекотіла?

Розвалилися редути
І рови густою
Від низів і до вершини
Вкрилися травою.

В гранях Січі спить нерушно
Кам'яна планина;
Землю, славою покриту,
Топче товарина!

На козацім вжитку німці
Хат набудували;
Грунт пошарпали, побили
Й ралом заорали.

Воля, ретязем¹ повита,
В плавнях спочиває!
Слава, кров'ю перелита,
По світу літає.

А Дніпро біжить до моря,
Все пита Хортиці:
«Де ж та Січа, де ж той Байда,
Стяг і гаківниці?»

ПАЛАТИ

Город темрява покрила,
Грюк на вулицях затих;
Спить святої правди сила,
Та не засне темний гріх.

¹ Ланцюгом.

Пишні, зряжені, багаті,
Попід небо від землі
Підіймаються палати,
Башти й вежі в темній млі.

Он палац. Високі брами;
Із під портика стовпи,
Наче хияються верхами
Од ваги горорізьби.

Все і тут у млі втонуло:
Але впав на браму світ
Від лихтарні і — лиснуло:
Се палати про сиріт.

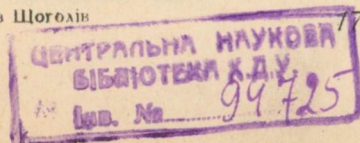
Так отсе воно палати,
Ті палати, на котрі
Звикли злегка позирати
Безсоромні матері?

Так отсе воно палати,
Ті палати, у котрі
Вас, дітей, почнуть збирати,
Тих, що знайдуть на зорі.

Під ворітьми, в драних шатах
І нікчемних пелюшках,
Світ уздрівших в темних хатах,
В клунях, лбохах і хлівах?

Сарна дітям дба одрину,
Нагодує їх сама,
І чокал свою дитину
Од себе не дасть дарма.

Беркут кубло в'є на скелі,
Як зачує дитинят,
І під крилами в оселі
Береже своїх птенят.

Вам ніхто одра не дбає,
Діти сорому й гріха.
Перший день ваш привітає,
Доля темна і лиха!..

Принесуть сюди та й кинуть
Вас, покинутих всіми,
Щоб сказать: вони не згинуть
Проміж добрими людьми.

Де ж добути мочі й сили,
Щоб зрости вам без туги,
Як з колиски й до могили
Все чуже вам округи?

ЧЕРНЕЦЬ

В ту ранню пору, в ті годи,
Як людям мріють сни веселі,
Прийшов ти здалека сюди
За мури божої оселі.

Нікчемність світа ти дізнав
І гордування стяг в закови,
Умаливсь духом і сказав:
«Я всім на послугу готовий!»

Робота чорна і важка
Тобі такою не давалась,
Як перед працею рука,
Було, від немочі згиналась.

Погорда щастя в силу й міч
Твій дух упертий закувала;
Молитва тепла вдень і вніч
Од грішних дум тебе вкривала.

І щось невідоме в той час,
Як млою криються долини,
Тебе тягло сюди щораз
Під дах високої храмини.

Таємно й мряво в її було;
В її чулось бога пробування,
В її тиху душу не пекло
Даремних радощів жадання.

А дні тимчасом йшли кудись,
І круг тебе давно не стало
Багато з того, що колись
Жило, росло і розцвітало...

Огонь в очах твоїх потух,
Здалася в погляді знемога;
Ослабло тіло; але дух
Змагався в далечинь до бога...

І під вагою пізніх літ,
По тілу ретязем повитий,
Одяг ти схимника габит¹,
Пругами черепа покритий;

В убогій келії своїй
Поставив чорну домовину,
Щоб ночі пізньої у її
Заснути деяку годину.

І бачиш ти в той тихий час
Ясні краси святого краю,
Краси невідомі про нас,
Краси блискучих кущів раю.

І знаю я: ти був би рад,
Щоб там повік твоя зосталась
Душа, в тих кущах, і назад
В долину смерти не верталась!

¹ Чернецький одяг.

ЛИСТ

Довго я до тебе, Грицю, не писала;
 Бо не мала часу й писаря не мала;
 А тепер, робити ходючи по миру,
 Здобулась потрошку писаря й папіру.
 Та оце й кажу я писарю писати,
 Що тобі уперше кланяються мати,
 Кланяються й батько щиро і низенько;
 Ще ж тебе вітаю й я, моє серденько!
 Змучилась без тебе, змучилась, нудьбую;
 Іноді заплачу, іноді сумую.
 Все б тобі у вічі пильно я дивилась,
 До твого личенька чолом улонила;
 Тільки не хотіла б дечого казати,
 Щоб твого, миленький, серця не вражати.
 Та й мовчать не можна; ні, ніяк не можна!
 Хай би вже свекруха,— тож ятрівка кожна,
 Кожная зовиця,— всі ж вони кепкують,
 Нудно їм робити: сплять та порядкують!

Наче тую квітку, і струнку і гожу,
 Брав мене ти в батька білу та хорошу;
 А тепер побачиш: очі ізмарніли,
 Руки від роботи схнули й почорніли!
 Брав мене ти бідну; але все ж я мала
 Скриню, худібчину і добра чимало:
 Два нових дукати, стрічки з кісниками,
 Сім разків намиста, персник з камінцями.
 Все ж вони забрали, ще й кожух забрали,
 Той, що, як побрались, ми сами придбали.

На Кубань ішов ти, та й казав «Три годи
 Там я пороблюся, та тоді вже й годі!
 Заробивши грошей, повернусь з чужини
 До тебе, моєї вірної дружини!
 Купимо ми ґрунту, хату у садочку;
 Житимем в одділі, наче у райочку!

От уже, здається, й третій рік минає;
Що ж тебе і досі, голубе, немає?
Ідь уже додому; я ж, кажу, нужуся:
Жду тебе, серденько, жду і не діждуся!

В СТЕПУ

Як іду я шляхом,
Всюди позираю:
Стрінеться оселя —
Я її минаю.

Іхатимуть люди —
Й те мені байдуже;
Бо й з людьми стріватись
Я люблю не дуже.

Як же що могила
Де забованіє,
Зараз в мене серце
Так і звеселіє.

Лину я до неї,
Наче до дружини;
Сяду уклонюся
Близько до вершини.

Степ і сине небо
Поглядом окину:
Бачу ж тебе, бачу
Пишну Україну!

Небо, наче море,
Землю обхопило:
Сонце й лине й гріє,
Як одвіку гріло;

Степ іде за степом
І кінця немає;
Вітер над травою
Вітра доганяє...

Так мені й здається,
Що он-он стрілою
Козаки майнули
Слідом за ордою.

Ось вони настигли,
Ось вони зчепились;
Шаблі забряжчали,
Списи поломились.

Б'ютьсь, порубались,
Знову полетіли,
І шапки червоні
Десь геть-геть замірили...

Все кругом затихло.
А на місці пліка
Зграя вороняча
Хижа і велика...

Вітром колахнуло,
Мариво звелось:
Ні орди, ні пліка¹
То воно здалось!

¹ Плік — сутичка військова.

Як і спершу, небо
Землю обхопило;
Сонце плине й гріє,
Як одвіку гріло;

Степ іде за степом
І кінця немає;

Вітер над травою
Вітра доганяє...

Це ж тебе я бачу
Щирую родину;
Бачу ж мою неньо,
Бачу Україну!

ЯЛТА

Казали: Ялта — Криму цвіт,—
Над нею краще сонце гріє
І інше небо, інший світ
І дужче листя зеленіє.

Як я спускався з хмар густих
По жовтих ребрах Шатирдага,
Здавалась в гранях скель крутих
Якась невідома повага.

На камінь з камня біг Салгір¹,
Вилась гадюкою дорога,
Де срібний струмінь падав з гір,
Де сакля виснула убога,

І з неї вибігши на шлях,
Як неприборкані орлята,
Лякались коней і в кущах
Ховались гожі татарчата...

Остався геть надхмарний край —
Оселя тиші і покоя,
І я спустивсь в зелений рай
Долин Аутки й Дерикоя².

¹ Річка в Криму.
Річка в Криму.

І правда; Ялта — Криму цвіт,—
У ніг її без грані море;
Над нею неба інший світ
І з листом лист не так говоре.

По взбіччях гір і жовтих скель
Палати в камінь повростили;
Плющі розкинулись до стель
І ганки стіни понизали,—

Орішник широко повис;
Черешні з лаврами сплелися;
Сяга до неба кипарис,
Гілки маньолії повелися...

Сюди б спішити тільки тим,
Хто в світі все, що можна, має,
Але і тут крилом своїм
Не всіх же доля пригріває:

Я бачу неміч, блідий вид
І щоки, червінем покриті,—
Як є — захід, один захід
І з ним благанне — «Жити, жити!»

Так хто ж живіт¹ тут
знайде вам,
У кого кров уже не грає?
Ні, мабуть, щастя тільки там,
Де є той край, що нас немає?

ЖАДАННЄ

Струнка, як тополя,
Гнучка, як лозина,
Ростеш ти в коханні
У батька дитина.

¹ Живіт — життя.

Ніхто над тобою
Призору не має,—
Ти вільна, як птиця,
Що в небі літає,

Так ти ж з перед себе
Й очей не спускаєш:
І серце і розум
Сама доглядаєш.

Ти вродниця видом
І в стані — огряда¹;
Самій тобі видно,
Що лада ж ти, лада²!

Так ти й не пишишся
Своею красою,
Хоч всіми керуєш,
Як вітер водою.

Що жде тебе в світі—
Того я не знаю;
Але з всього серця
У бога благаю,

Щоб ранок твоїй чистий
Пройшов без омани
І теплого літа
Не крили тумани!

ПРЯХА

Рано-вранці я вставала,
Мичку микала, та пряла;
А серденько занудилось,
Веретенце не крутилось.

¹ В значінні — краса, величність.

² Тут в значінні «красуня».

Рано - вранці я вставала,
Пів починка не наляла:
Думка серденько мутила,
Все до милого летіла...

Я боялась: буде мати
За роботу докоряти;
А матуся догадалась,
Чом та нитка не сукалась,

І, заглянувши в давнину,
Вже не лаяла дитину.
Постривай же, в іншу нічку
Не одну спряду я мичку;

Сокіл мій мені присниться,
Веретенце завертиться;
Нитка чиста і тоненька
Побіжить з пучок рівненько,

І поки те сонце зійде,
Не один починок вийде!

ДОЧУМАКУВАВСЯ

Запріг би я волів моїх,
Та віз поламався;
Отак же ти, чумаченько,
Дочумакувався!

Не п'ю, а їду, хитаюся,
Вморяюся до квіту;
Кричать мені, що впився я
Горілки до світу.

А я того хитаюся,
Що мочі не маю;
Гуля вона та міченька
В чумацькому краю!

Ніяково полинули
Годи молодії;
Покинув я вози мої
Й воли половії.

Хотів же я женитися,
За розум узятись:
Почав ходити на досвітки,
Та все женихатись.

Ходив на їх не рік, не два,
Та вже й доходився,
Що став ходити ще парубком
Та й дядьком зробився.

Сміялися дівчатонька,
Та ще й говорили:
Бодай його дядьки сюди
Та вже й не ходили:

А я тоді тихесенько
Додому подався:
Отак же ти, чумаченько,
Дочумакувався!

1884

ТРАВЕНЬ

Не дивуйся, що з весною
Інший світ настав:
Поле, лісом і водою
Травень завладав!

Глянь у поле: по коліни
Досяга трава;
Сонце жито і ярини
Яр'ю облива.

Подивись на прозір річки,
Як її вода,
Ллючи хвилі невеличкі,
Млоддю¹ вигляда.

Хлопчик стиха коло броду
Тягне рогозу;
Темна сила хиле в воду
Вільху і лозу.

А ходім сюди зо мною
В чорностволий ліс,—
Він ще листвою густою
Не зовсім заріс.

Тут тобі остання пташка,
Жоден черв'ячок;
На стволині черепашка,
На траві жучок,—

Скажуть всі вони: «З весною
Інший світ настав;
Полям, лісом і водою
Травень завладав!»

НІЧ ПІД ІВАНА КУПАЛА

(З народового оповідання)

Є квіток багато різних:
Рясту, маку, васильків,
Руж пахущих, кійлів ніжних,
І барвінку й нагідків.

Ми їх садимо й кохаєм;
Але квітка є й така,
Що й сами ще ми не знаєм,
Чи була чия рука,

¹ Молодістю.

Щоб її коли зірвала,
І додому донесла,
Наспід в скриню заховала
І, як золото, берегла,

Йди підчас в діброву темну,
Де та папороть росте,
Що на Йвана в ніч таємну,
Сутим золотом цвіте.

Наша мати нам казала,
Що як тільки забажать,
То її під ніч Купала
Можно іноді зірвать.

Грицю, Грицю! женихався
Ти зо мною і прохав,
Щоб мій батько не впинався
Та мене тобі віддав.

Але ти до щенту бідний,
Найостанній з голяків,
Так мене за тебе рідний
Одавати не схотів.

Я ж тобі кажу: зумію
Сій біді допомігти;
Бо запевне розумію,
Як до шлюбу нам дійти.

Слухай, Грицю, каже дівка,
Слухай, серденько моє!
Ось минається Петрівка
І Купало настає.

Иди в діброву, в саму пущу,
Де ніколи не зорить,
І як папороть найгущу
Знайдеш, ти її приміть.

А настане ніч Купала,—
Тую ніч не прогляди,
І поки ще мла не впала —
В ліс до папороті йди.

Може, будеш ти бояться?
Нічогісінько не бійсь!
Стане диво привижається,
Ти свитиною прикрийсь,

Та мерщій перехристися,
То воно, не знати як,
Згине геть; а ти дивися,
Все дивися на кущак,

Поки ту не вбачиш квітку,
Що засяє у траві;
А побачиш — в тую мітку!
Киньсь до неї та й зірви.

Ухопнеш — не смій глядіти,
Швидше в пазуху ховай
І нікому ж в цілім світі,
Опріч мене, не давай!

Я ту квітку у долоню
Вріжу й зараз заживе;
Отоді мій батько доню
Вже твоєю назове!

А хто тую квітку має,
Той нічого не роби;
Бо вона запевне знає,
Де заховані шкарби,

Ті, що в землю заривали
Запорожці в казанках.
Ми тихенько, щоб не знали
Люди, вийдемо на шлях,

¹ В ту мить.

Знайдем шкарба з талярами,
Заберем його вночі,
І в селі між дукачами
Станем перші дукачі.

От ми купимо будинок,
Добрих коней, поля край;
Днище, гребінь і починок
Прямо з хати викидай.

Не надіну я серпанка;
Геть кожух і свиту геть!
Одягнуся, як міщанка,
У караблик і керсет.

А як що, то розходжуся
Ще й не так я: ти в жупан,
Я у сукню наряджуся,—
Я як пані й ти — як пан!

Слуха Гриць. роззявив рота
І не може розібрать,
Що се буде за робота —
В лісі папороть шукать.

Але він любив дівчину,
Він любив її й кохав
І ні на що б, як перлину,
На землі не проміняв.

«Не журись; добуду квітки;
Хоч у пеклі, а знайду
І зірву те диво з вітки;
Не знайду ж — і не прийду!»

Ходє Гриць мій по долині;
Обійшов чимало пуш.
І знайшов — таки в дубині
Темний папороті куш.

Положив до його мітку,
Щоб на Йвана не шукать,
А мерщій чудову квітку
Ухопити та й тікать.

Саме те було в суботу,
Під Купала. Гаснув день,
Люди кинули роботу,
Достягли люльки з кишень,

Тютюном понабивали,
Запалили, потягли,
За ворітьми посідали
Та й балакать почали.

Молодички теж сховали
Ті, що мазали, щітки
І нові поодягали
І запаски, й сорочки.

Сіло сонце. На майдані
Сяїні огнища горять
І дівчата заквітчані
З парубками гомонять.

Одного Грицька не видно :
Він давно з села побрів
У діброву і завидна
Коло папороті сів.

Перш воно собі нічого,
Поки темно не було;
А стемніло — округ його,
Наче вітер, — загуло.

Гриць понурился та й слуха,
Ще й заплющиться хотів,
Коли баче — повзбіч вуха
Сич лупатий пролетів;

Під вершинами діброви
Морок падати почав;
Занявчали в листях сови;
Пугач «пугу» закричав,

Кажани пішли черкатись;
Так їх хмарою й летить...
Гриць, було, оборонятись,
Далі плюнув та й мовчить!

Став куща свого глядіти,
Щоб, як тільки зацвіте,
Ту ж хвилиночку вхопити
В руку диво золоте.

Довго марно він дивився:
Не було ніде квіток;
Коли баче: загорівся
Зразу сяйний вугільок.

Він мерщій перехристився,
На куща спрожогу впав,
За квітинку ухопився,
Та за пазуху й сховав.

Як піднявся гвалт і галас,
Як завило сто чортів!
Не злякавсь козак, та зараз
Взяв та все і похристив.

Зникла вмить нечиста сила;
Всяка погань, баче Гриць,
І не знать куди злетіла:
Ні чортів нема, ні птиць!

Веселіше стало Грицю!
Взяв він любку запалив,
Заховав гаман і крицю,
Иде до шляху із кущів.

Иде та й дума: чорнобривка,
Може, й досі ще не спить;
Що ж подіється, як дівка
Золоту квітинку вздрить?

Мабуть, вибігши із хати,
Та побачивши мене,
Обіймати й милувати
Зараз з радощів почне!

Підожди лиш, Грицю, трішки:
Не в колясі ти сидиш;
А поки додому пішки
Дійдеш,— може, дещо вздриш.

От же й справді: в тую пору,
Як тягло його в село,
Глянув він на небо вгору,—
Там нічого не було;

Глянув вниз, та і злякався,
Перед ним страшений змій
По дорозі простягався:
Кигті гаком із-під вій,

Очі полوم'ям горіли;
Хвіст, як ціп, об землю бив;
Чорні щелепи хрустіли,
З рота злий язик шипів.

Гриць мій дума: «От дожився,
От пропав я задарма!»
Коли се перехристився —
І страховища нема!

Він тоді давай тікати;
Добігає до села,
Та прямісінько до хати,
Де Марусенька жила.

А на те й сама Маруся
Зустріч парубка біжить.
Як присікалась: «Добувся?
Де ж та квітка, де лежить?»

Він мерщій рукою квітку
Витяг з пазухи й віддав,
Та у тую саму мітку
Цмок її — й поцілував!

А воно те й не Маруся:
Бач! — нечистий диво звів,—
У Марусю обернувся
Та квітинку й ухопив.

Ухопив, зареготався,
Крикнув: «Що се ти — упивсь?
Ти, було б, не цілувався,
Та мерщій перехристивсь!»

Спершу Гриць, як є, жажнувся;
Маца в пазусі своїй;
Оглядівся, повернувся,
Потім став якийсь чудний;

Бігом кинувся в дубину,
Та й пропав... Після того,
Чув і я, через годину
Люди бачили його,

Що ходив він божевільний
По діброві, та кидав
Округ себе погляд пильний:
Квітку десь, чищо, шукав.

ЧЕРЕДНИЧКА

Гомонять, що я сирітка
І сиріткою зросла;
Що мене ще змалу тітка
В череднички оддала.

От від ранку і до нічки
Все пасу я теличок...
Гей телички, гей телички!
Час нам з вами у лісок!

Знаю я, що ви дровичі,
І що тільки задивись,
Зараз ви в чужі ячмені
Піднялись і подались.

Так з ячменів вас швиденько
На толоку проженуть;
А мене поб'ють любенько,
Ще й заплакати не дадуть.

Будуть лаяти й казати:
«П'ять рублів тобі на рік,
Годувати, одягати,
Ще й свитина й черевик!»

Де ж та свита й черевички?
Відкіля вони взялись?
Гей телички, гей телички!
Добре літечком пастись!

А поле осіння хлюща
І посиплеться листок,—
Нам огидне гай і пуща,
Як промокнем до кісток.

Встань, матусю, з домовини,
Та на доню подивись;
Пригорнися до дитини,
Як горнулася колись.

А не схочеш, мамо, встати,
Так одна сирітці річ:
В чередничках пропадати
Літо й осінь, день і ніч.

Вечір хилиться до нічки,
Світ тікає від очей...
Гей телички, гей телички!
Час додому нам,— гей, гей!

ЗАПОРОЖЕЦЬ НАД КОНЕМ

Плине сонце над Ореллю¹
І в воді її горить;
Вітер тирсу колихає,
З дерезою гомонить.

На степу пекельна спека;
З неба жаре, як огнем...
Серед шляху похилився
Запорожець над конем.

На йому жупан шовковий,
Пояс в золоті повис,
Кармазинові вилботи,
В дорогій оправі спис.

Вірний огир ледве дише
Зна, що згинуті пора,
І померклими очима
На вояку позира.

Зроду бравий запорожець
Ні слівозинки не пролив;
А тепер стоїть понурий,—
Вид його затуманів;

¹ Річка.

Вдарив ратищем у землю,
Та й говоре він коню:
«Виніс ти мене на волю
Із пекельного огню!

Ані милої родини,
Ані брата я не знав:
В Дикім Полі на роздоллі
Я тебе за брата мав.

Підіймися, вдар копитом,
Все мое собі візьми:
Дорогі мої одежі,
Казани мої з грішми.

Розпусти по вітру гриву,
Понесися з козаком
Шляхом, балками, степами,
Непроходним байраком!»

Але огир ледве дише,
Зна, що згинуті пора,
І померклими очима
На вояку позира...

ПІВЕНЬ

Як повіє завірюха,
Борва з вулиці засвище,
Я сховаю веретенце,
Гребінь, прядиво і днище.

Гніт в каганчику тихенько
Стане мріти й притухати;
Цвіркуни покинуть пісню
Невгавучу цвірінчати.

Хай же й свище хуртовина.
Снігом вікна замітає:
В хаті тихо, все послуло,
І ніхто ж тебе не лає!

Роздягнусь я, потягнуся,
В теплий запічок полізу,
У кожух ніжки холодні
Заверну вгорі і знизу.

А почне мені дріматись
Я під голови м'якеньку,
Щоб було спокійно спати.
Підгорну мою рученьку.

Тільки шкода те, що мамі,
Мабуть, мулила та гривня,
Так взяла вона й купила
На лиху годину півня.

І не дасть же він і ніччю
Задрімати чоловіку:
Шию витягне, та зразу
Так і крикне: кукуріку!

Ох, якби була я злюча,
Та на те ще й волю мала,
Я б своєму горланю — півню
Певно голову зірвала!

РУТА

Я рученьки мила
В холоднім ставочку,
Як сіяла руту
В зеленім садочку,

Як сіяла руту,
Грядки поливала;
Ще й воду носити
Миленького звала.

На гілках калини	Не лай мене, мамо,
Пташки колихались;	Що я полюбила,
Я пісню співала,	Співаючи пісню,
Вони озивались.	Серденько вразила.

Вони озивались,	Люблю тебе, нене,
Неначе казали:	Люблю і милого;
«І ми тобі руту	Посіяла руту,
Саджатъ помагали».	Так знала — про кого.

Як весна настане,
Посію й барвінку:
На любові руту,
Барвінку до вінку!

ОСТАННЯ СІЧА

(І. Н. Дерев'янкіну)

Ти бажав знайти руїни,
Де остання Січа вмерла?
Не шукай: доба бігуча,
Як усе, і їх пожерла!

Онде швандяють по хатах
Гречкосії, хлібороби,—
Володільники убогі
Запорозької худоби.

Віл і рало на задвірках;
По тинах горшки і глеки;
На грядках маки червоні
Схнуть і хиляться від спеки.

Сонце гріє, як і гріло;
З плавень тягне вітер вільний;
Плачуть верби й очерети
Обіч берега Підпільни.

Ти не вбачиш ні Покрови,
Де молилася громада,
Ні широкого майдана,
Де гула козацька рада.

І нема тепер нічого,
Щоб тобі проговорило,
Як велике товариство
І жило тут і кипіло.

Там, де полом'ям блискучим
Пронеслось життя козаچه,
Смирна ластівка літає,
Ворон іноді закряче.

На могилі та по зорях
Тягне з плавень вітер вільний;
Плачуть верби й очерети
Обіч берега Підпільни...

ІКОНА

Малий і хворий я лежав,
Пригрітий теплою рукою
Моєї матері, і знав,
Що лихо коїлось зо мною.

Казали гойники¹ смутні,
Що помігти немає мочі;
І в ту годину, як мені
Вже смерть заглядувала в очі,

Упала рідна до землі
Перед іконою святою
Й молилась довго; а далі,
З стіни несмілою рукою

¹ Лікарі

Досягши тріпотно її,
Мені на лоні положила
І губи зціплені мої
Водою з свята окропила.

І щось невідоме тоді
Зо мною здійалось,— казали:
Ізникнув пал і як в воді
Мої одєжини лежали.

Задавалось, камінь з мене впав,
Наліг на очі сон упертий,
І янгол весело літав
Над ліжком немочі і смерти.

З тії пори не рік пробіг,
В недолях сила надломилась;
А я забуть того не зміг,
Як мати тріпотно молилась.

Ввесь повний віри я гляжу
Йї тепер на божую ікону,
І як те свято, бережу
Мою надію йї оборону.

ДО ДІТЕЙ

Господь талан мені послав
Розумним словом володіти,
Щоб я народу повідав
Із серця вирвані завіти.

І попливли мої пісні
Узвкими стежками в оселі;
Але були вони смутні
І, як те горе, невеселі.

Я дочувався, що про їх
Почнуть між миром говорити,
І вбачив диво: силу тих
Журних пісень пізнали діти!

Коли траплялось в інші дні
Мені в хоромину входжати,
До мене кидались вони
І силкувались щебетати,

Як ткач над цівками¹ згинавсь,
Як схла дівчина, мати билась;
Трудовник щастя добувавсь,
А щастя геть-кудись котилось,—

Котилось безвісти; а він
Читав на аркушах недоли,
Що, опріч його, не один
Несе хреста по божій волі.

Я знаю, діти: се зерно
На нашій ниві сил не strate,
Рясне стебло зростить воно,
Щоб жниво виросло багате.

І хай господь вам пору дасть
Не ту, що наші діти мали,
Як нерозумно у напасть
Ні за що лізли й пропадали.

Коли ж пройти лучиться вам
Помимо лірника могили,
Скажіть: «Жадав він щастя нам
І ми пісні його любили!»

¹ Маленька рурка, що її протягують на дрот і вставляють човник у ткацькому приладі.

БАТЮШКА

Дибас батюшка з церкви й кахика;
Каже він: служба б воно й невелика,
Але ж мороз — таки дуже діймає;
Бо у церквах у нас грубок немає...

В городі грубки,— та не про всіх!
Господи, ремства прости мені гріх!

Йшов на село я не грошей зажити,
А щоб і богові й людям служити;
П'ятий десяток служу — не лінуюсь;
А як погляну кругом, то й дивуюсь:
Праця висока, та хліб наш гіркий!
Боже, прости мені гріх мій тяжкий!

Родиться й гине чимало народу;
Ходиш на треби і в ніч і в негоду;
Добре ж, як шкапу хто пришле доїхать,
А як на пошесть, то ніколи й дихать;
Ох, тая пошесть запекла й страшна: —
Тільки й на бога надія одна!

Бідний добуток од миру, а дерти
Гроші з народу боїшся, як смерти.
Трьошник за сповідь; а в кого родини,—
Той притаскає тобі за христини
Курку стареньку, з олією книш,—
Хочеш — дивися, а хочеш — так їж!

Діти у бурсі. За їх заплатити
З трьошників треба цілкові зробити.
От і роби їх та й вигадай казку,
Як його шити шовкову ряску!
Начебто ряски шовкові на всіх?
Господи, ремства прости мені гріх!
Ось доберуся помалу до хати:
Хай лиш стара мені знайде гербати,—

Треба і об тім подуматъ, щоб тіло
Тепле щонебудь хоч зрідка погіріло!
Вже таки й холод невірний дійма:
Пале та й пале, зима та й зима!

Знав я таким мого рідного діда:
Тих батюшок уже швидко і сліда,
Може, не буде: либонь вимирають...
Хай же з святими вони спочивають!
То була щирая старовина:
В злиднях багата і в горі ясна!

НЕ ВРІКАЙ

Не вікай злидаря, брате,
Що гірку вживає,
Як життя його прокляте
Пити заставляє.

З ранку раннього у жмені
Грошей ні алтина;
Позіхає і в кишені
Дірка в піваршина.

Та й не станеш гордувати
В кунтушах шовкових,
Як худоби будеш мати —
Шкапу в три цілкових.

В Гершка хата на розтоці,
Гору підпирає;
А моя лежить на боці
В землю пуринає.
Гей ти, Гершку, бісів жиде,
Виглянь у квартиру;
Чоловік до тебе їде,
Питиме горілку!

Що ти з мене станеш брати,
Як нема нічого?
Буду тиждень відробляти,
От і тільки всього!

Гершко ходє у каптані,
Чоботи сміються,—
І пляшки ж його погані
В скалки не поб'ються!

РОДИНА

В блакить замуроване небо родини,
Лани і подоли, гаї і долини,
З тропічного світу ліси;
Везкрайні і дикі степи України
З рослиною в блищах роси.

Криштáлеве Ворскло, лугами повите,
Одвіку зеленими гóрами вкрите,
Найкращая ствожка Дніпра,
І ти, моє поле, могилами зрите,
Де спить наша слава стара!

Тягли мене змолоду саяні надії
По щастя блискуче в країни чужії;
Та проклятий був би той час,
В який мої перли на пишнії мрії
Зміняв би й покинув я вас!

О ні! я не дався лукавій гордині
І вірним душею зостався родині;
За те й умиратиму я,
А й в час передсмертний скажу Україні:
Тобі і могила моя!

Палацями мав я таємні діброви,
Пахущими ліжками трави шовокві,
Кущі в приголів'я росли;
І вранці і ввечері води Ворсклові,
За купель зцілющий були.

В степу й на зелених долинах нічого
Душі невідомого, серцю чужого,
Як зріс я, ніколи не знав;
Мов аркуші в книжці казання булого
На темних могилах читав.

І в спеку південну високі могили
Таємно і сумно мені говорили,
Що мало зосталося тих,
Хто б змалдьства до смерти гартовані сили
На любові родині зберіг.

Усе по користь без упину погналось...
І що ж, хіба правда по світові сталась?..
Не вірте надії своїй,
Щоб темне життя та к добру наближалось
То в клятому пеклі розбій!

✓ ОПІЗНИВСЯ

У недобрую годину
Та вподобав я дівчину.
А вона, як позирнула,
Каже: «Геть!» та й одіпхнула.

Гей, покинув я дівчину,
На плече бурхнув свитину,
Тричі свиснув потихеньку,
Пихнув люльку коротеньку;

Походжаю у хатину,—
Ані хвіртки, ані тину,—
Став свого питати роду,
Що його не малось зроду;

Ані роду, ні родини,
Ні дворища, ні хатини:
Те в землі давно потліло,
Те з пожежею злетіло...

Та про все є воля божа!..
Кинувсь я до Запорожжя:
А про те собі й не дбаю,
Що нема — чого шукаю.

Воля божа, воля божа!
Гей, пропало Запорожжя!
Йду та й бачу: степ широкий,
Стугонить Дніпро глибокий,

Стугонить, об скелі б'ється,
З скель до моря подається...
Я Дніпра давай питати,
Де б те війсьво одшукати...

А Дніпро реве-гуркоче,
Говорить мені не хоче,
І сердитий в скелі б'ється,
З скель до моря подається...

З моря вітер повіває,
Материнку колихає;
Материнка важко плаче:
«Опізнився ти, козаче!»

БРАТЕРСТВО

Ввічливу й безсумну я згадав давнину :
З вірою в високе ми ййшли в храмину
Розуму й освіти, в ту щасливу пору,
Як не знає серце смуту, ні докору.

Млоддю і цвіченем¹ ми тоді пишились,
В стекла веселкові восліпи дивились :
Фарбами з бакану, ярі і цінобрі²
Пензель краєвиди нам писав на обрі³,

Як в огню, на скелях вежі піднімались ;
В оболоках легких кораблі качались ;
На високі гори налягали гори ;
Верх їм корунили лаври й сікомори...

Більше аніж себе других ми любили :
Бо гарячим кипнем сили в нас кипіли ;
І не раз здавалось, що такій омані,
Скільки б не жили ми, то не буде грані.

Ледве ж поза нами здалечились стіни
Нашої святої й чистої храмини,
Зараз стуманіли, змеркли і побились
Стекла, скрізь котрі ми восліпи дивились.

Кожному упала нарізна дорога,—
Смілому багата, смирному убога :
Беркути відразу вдарилися вгору,
Полапцем полізли равлики⁴ у нору.

Незнать ніч за ніччю, день за днем летіли ;
Сильні собі гнізда високо мостили
І, порвавши зразу спільність панібратства,
Вдарились до мочі, шани і багатства ;

¹ Польське слово — освітою.

² Гатунки фарб.

³ На обрію.

⁴ Слимаки.

Опісля ж, як з меншим іноді стрівались,
То їй признатись при людях злидаря боялись:
Так орел, осягши скельної вершини,
Дивиться зневажно на малі тварини!

ЛІТНІЙ РАНОК

Тепле сонце встало пишно;
Одягається розкішно
В яр і золото долина,—
Встань і ти, моя дитина!

Ранка тратити не треба;
Дочувайся: із-під неба
Пісня жайворонка летить,
То привіт тобі несеться!

Подивися на рослину:
Кожну квітку і травину
Крие божая слівозинка—
Діаментова росинка.

Вітерок на тебе дише,
Джерегелями¹ колише;
На ушко тобі шепоче,
Щоб вставала ти охоче.

І не зчуєшся, як літо
Буде осінню зажито:
Пожовтіє в лісі гілля
І посхне рясне бадилля.

На долині холод стане;
Як рослина, й серце зв'яне,—
Серце — та ж росяна нива:
Схне, як стерні після жнива;

¹ Дівоча коса, заплетена вінком.

Отоді прохай ти ночі,
Щоб не знали світу очі,
Щоб ти спала і ввижалось
В сні, як літо наближалось;

Як схід сонця був розкішний,
В полі слався килим пишний,
Перед вічми сяли мрії,
А в душі жили надії!

ЧАБАН

Мій чабан—на вид смальбовий,
Ввесь неначе з жил сухих,
Чорновусий, чорнобровий,—
Вугіль в очах молодих.

Гола шия і грудина;
А з кремезного плеча
Висне з стравою торбина
І широка опанча.

Округи його отара,
Між кущами побрела,
І немов широка хмара.
Степ зелений затягла.

Похиливсь він на герлигу,
Та й говоре: я тут пан!
Степ мій — царство; тут велику
Владу й волю ма чабан.

Сало, люлька, кремінь, криця,
Казанок, мішок пшона,
В балці став, в ярку криниця,—
Ось худоба чабана!

Дикий звір сюди не зайде
Зна, що кулі не минуть;
Злодій іншу стежку знайде,
Бо вівчарки загризуть.

І кажи мені, хто хоче:
Кинь отару, та іди
З степу вільного охоче
В кам'янії городи,—

Ні, нехай я тут погину,
Страчу долю молоду;
А степів моїх не кину
І між люди не піду!

1885

БАРВІНКОВА - СТІНКА

(Народове оповідання)

Розлого послалась Барвінкова - Стінка,
Колись запорозьке село;
Тепер воно торгом багате і сильне,
А той вік ще бідне було.

Але і тоді в йому малось дві церкви,
Й звича́я держалися там,
Що можна було доступати повільно,
В одну тільки церкву жінкам.

До другої церкви не сміли ходити
Й на цвинтар дівчата й жінки,
Бо в її, від самого її будування,
Молились одні козаки.

Стоять, було, грізні колись запорожці,
Тепера немічні й старі;
Огністі їх очі потуплені в землю,
А тепла молитва вгорі.

І тая молитва від щирого серця
До божої милости йшла,
Щоб міччю кипіло старе Запорожжя
І славою Січа жила;

Щоб гнулися ниви під жнивом багатим,
Щоб землю ломили снопи;
Густі табуни й незліченні отари
Топтали зелені степи.

Було віщування, що тільки в ту церкву
Та вступе жіноцька нога,—
Трава почорніє по Дикому Полю
І Січу покрие туга.

Тим давнього звичая з ремством великим
Вони в слободі стерегли,
Не знаючи, відкіль збиралися борви
І в блискавках хмари пливли.

Раз літо родюче на схід наближалось,
Весела година була,
Минуло Іллї й Палія; а за Спасом
І перша Пречиста прийшла.

В те свято веселого ранку з дзвіниці
До служби ударили в дзвін;
Ударили вдаруге, утрете,— їй далеко
Гудів по околицях він.

Зійшлася громада, одягся священик;
Немов за клубочком клубок,
Почав під високу дужину¹ струмитись
З кадильниці синій димок.

Посереду церкви лежала ікона
Пречистої в шаті ясній;
Барвінок, дзіндзівер, канупер і м'ята
Спадали вітками по їй.

¹ Очевидно, «арка». Утворено від «дуги».

І в час, як покiрно, прихильно і щиро
Молилась громадська сiм'я,
А крилас співав: на землі і на небі
Хай збудеться воля твоя,—

Одчинено двері потужно і в церкву
Заїжджа графиня ввійшла.
Не знала старих запорозьких звичаїв,
Чи їй знала, та сміла була,—

А тільки ввійшла і святої ікони
Наблизилась прямо вона...
Одлинула раптом від неї далеко
Її жахнулась громада смутна.

Старі шепотілись, а далі в народі
Гучні загуділи слова:
«Нещастя нам буде, бо в церкву святую
Сова залетіла, сова!»

Зирнула графиня їй недобре почула,
Ударилась з церкви скоріш
В багату коляску. Метнулися коні,
Та вже їй не верталися більш.

Смутна розійшлася із церкви громада,
Туга налягла на село;
Ні грищ, ні пісень під дворами не чулось
І свято не в свято було.

Трбох літ від Пречистої ще не минуло,
Як звістка в паланках пішла,
Що житиме слава козацька довіку.
Та Січа вже вік оджила...